

VOKS – výměnný obrázkový komunikační systém

Ke komunikačním systémům, v jejichž rámci jsou využívány reálné předměty i symboly, patří Výměnný obrázkový komunikační systém (VOKS), jehož autorkou je M. Knapcová (2006, 2018). Metodika VOKS teoreticky vychází z principů systému Picture exchange communication systém (PECS), který je popsán níže. Rozdíly mezi oběma metodikami spočívají v počtu výukových a doplňkových lekcí, který je vyšší u VOKS. Metodika VOKS je detailněji zpracována, zaměřuje se jak na komunikačního partnera, tak na asistenta; reflektuje také jazyková pravidla českého jazyka a respektuje komunikační specifika uživatelů (např. echolalie u osob s poruchami autistického spektra).

Cílem tohoto systému je dle autorky Knapcové (2006) rychlé nabytí komunikačních dovedností na funkční úrovni, což přispívá k rozvoji samostatnosti klientů. Hlavní skupinou uživatelů jsou osoby s poruchami autistického spektra, velmi často je však užíván také u klientů s Downovým syndromem, mozkovou obrnou, s těžkými formami specificky narušeného vývoje řeči a také se získanými formami narušené komunikační schopnosti, např. s afázií. Výuku systému je možné začít v kterémkoli věku, obvykle je užíván u dětí, aplikován a ověřen je však i u adolescentů a dospělých (Knapcová, 2018).

Předpokladem pro zvládnutí tohoto systému je schopnost klienta diferencovat reálné předměty a také patřičná úroveň reprezentace – klient má představu, k čemu daný předmět slouží. Výhody tohoto systému autorka spatřuje ve skutečnosti, že systém je velmi rychle osvojitelný (většina dětí si osvojí princip výměny během prvních dnů nácviku); princip systému je také výrazně motivující, protože děti na základě vyjádření požadavku získávají danou věc – touto cestou je posilována iniciace komunikace. Využívání systému přispívá k redukování nevhodného chování. Výhodou systému je rovněž možnost jeho využití nejen v běžné komunikaci, ale i v rámci edukace (Knapcová, 2006).

Výuky systému se účastní dvě osoby – komunikační partner, který vede interakci, a asistent, který poskytuje pouze nezbytnou pomoc; jejich role se v průběhu výuky střídají. Výuka by měla probíhat v prostředí, v němž se klient dobře orientuje a cítí se příjemně. Po zvládnutí jednotlivých etap je možné nově osvojené dovednosti vyzkoušet i jinde, což přispívá k rozvoji komunikační flexibility.

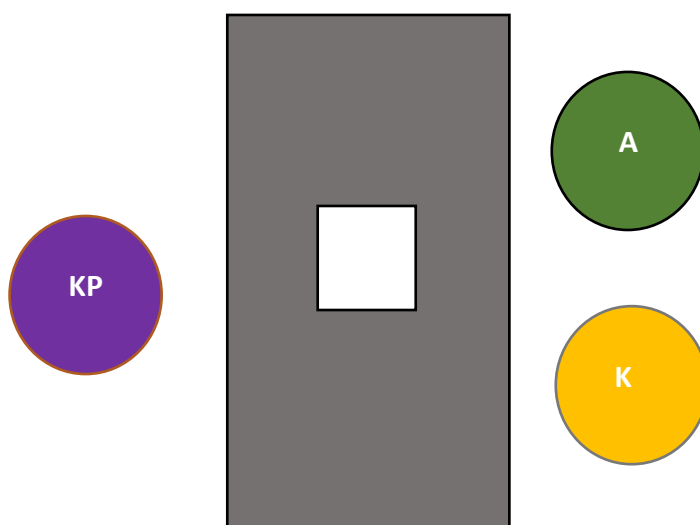
V rámci VOKS se lze využít reálné předměty, fotografie, obrázky i piktogramy – v barevném i černobílém provedení, dle preferencí a možností uživatele. Umístění textu je doporučeno nad symbolem – jako podpora rozvoje globálního čtení. Využívané symboly jsou uspořádány

do komunikačního deníku; pokročilejší uživatelé pak v rámci komunikační výměny využívají větný proužek (Knapcová, 2018).

Tabulky, z nichž se posléze skládá celá komunikační kniha, jsou dle charakteru pojmů barevně odlišeny; tuto diferenciaci je třeba dodržovat:

- oranžová – podstatná jména;
- žlutá – osoby, včetně osobních zájmen;
- zelená – slovesa;
- modrá – rozvíjející slova, přídavná jména;
- bílá – různé: spojky, předložky, časové pojmy, barvy, písmena, číslice a další abstraktní pojmy;
- hnědá – nosná slovní spojení, která klient využívá k vyjadřování a komentování: já chci, já vidím, já slyším, já cítím;
- červená – tázací zájmena a frekventovaná slova: ano, ne, není, v pořádku;
- fialová – sociální výrazy, slangové a specifické výrazy (Knapcová, 2018).

Metodika systému je rozčleněna do dvou částí, tzv. přípravných prací a výukových a doplňkových lekcí. V rámci přípravných prací, které výuce předchází, jsou vybrány prostřednictvím řízeného výběru oblíbené potraviny či předměty daného klienta; je sestavena jejich hierarchie (v počátcích výuky je využívána neoblíbenější věc). Preferované potraviny či předměty jsou využívány v rámci výuky k motivaci a aktivizaci klienta (Knapcová, 2006).

Obr. 1: Základní komunikační výměna (KP – komunikační partner, K – klient, A – asistent)

VOKS sestává ze sedmi výukových lekcí a čtyř lekcí doplňkových:

- **1. lekce** – Cílem je navození a osvojení základního principu systému: výměna obrázku za věc, kdy klient vezme ze stolu obrázek a vymění jej s komunikačním partnerem za oblíbenou věc; v počátcích výuky komunikační partner vede klienta, za pomoci asistenta, k osvojení principu „dám – dostanu“.
- **2. lekce** – Cílem je nácvik používání komunikační tabulky a také samostatnosti, kdy se postupně zvětšuje vzdálenost mezi klientem a komunikačním partnerem, klient komunikačního partnera aktivně oslovuje s žádostí.
- **3. lekce** – Cílem je rozlišování obrázků, tedy výběr konkrétního obrázku z většího množství obrázků na tabulce. V této lekci je také nacvičováno rozlišení mezi obrázkem souvisejícím s činností a obrázkem nepatřičným – rozvíjena je dovednost požádat o věc, kterou klient potřebuje k realizaci další činnosti (pastelky → kreslení, lžička → jogurt). Zařazena je také diferenciací mezi komunikačními tabulkami – klient pracuje s více tabulkami, učí se je otáčet, vyhledávat obrázky na dalších stranách; jedná se o přípravu k využívání komunikačního deníku.
- **Doplňková lekce 1** – Tato doplňková lekce je zaměřena na rozšiřování slovní zásoby, předpokládá se dokonalé zvládnutí diferenciací symbolů, tak aby mohly být zařazovány nové. Poloha obrázků na listech se nemění, klient je musí vždy spolehlivě nalézt. Obrázky jsou doplňovány v závislosti na možnostech klienta – nejvýše však jeden za den; doplňovány jsou obrázky z domácího i školního prostředí klienta. K novým slovům obvykle patří např. oblíbené potraviny a nápoje, hračky a aktivity, činnosti, osoby, s nimiž klient rád tráví čas, a také místa, která rád navštěvuje.
- **4. lekce** – Cílem je tvoření jednoduché věty – využívá se k tomu nosné sloveso „já chci“, k tabulkám se slovní zásobou je doplněna tabulka hnědé barvy, na niž se nosná slovesa umísťují. Dále je využíván větný proužek šedé barvy (obrázek „já chci“ je na něm v této fázi nácviku stále umístěn – klient se učí tvořit větu).
- **Doplňková lekce 2** – Cílem této doplňkové lekce je zvládnutí očního kontaktu.
- **5. lekce** – Cílem této lekce je zvládnutí reakce na otázku komunikačního partnera „co chceš?“, komunikační partner má vlastní větný proužek, na němž skládá tuto otázku z obrázků „co?“, „chtít“, klient odpovídá opět s pomocí větného proužku a obrázku „já chci“ a následně doplňuje obrázek požadovaného předmětu či aktivity. V této fázi jsou do nácviku a komunikace pomocí VOKS zapojovány i další, méně známé osoby.

- **Doplňková lekce 3** – Cílem je rozvoj větné stavby: zapojování a užívání dalších větných členů, např. přívlastků – užití barev, hodnocení velikosti, množství; v případě barev je vhodné postupovat od nejoblíbenějších a využívat také četnost výskytu barev v prostředí – červená pastelka, červené tričko, červený hrnek apod. V této doplňkové lekci se rozvíjí i tzv. „obrácená“ komunikace – klient se učí reagovat na sdělení komunikačního partnera, který svá sdělení/instrukce rovněž podporuje symboly.
- **6. lekce** – Cílem je rozvoj schopnosti reagovat na náhodné otázky, s využitím dalších nosných sloves: „já vidím“ / „co vidíš?“; „já mám“ / „co máš?“, „co je to?“; „já slyším“ / „co slyšíš?“; „já cítím“ / „co cítíš?“.
- **Doplňková lekce 4** – Slovní popis obrázků sloves (chtít x já chci), součástí lekce je intenzivní rozvoj obrázkové slovní zásoby v kontextu komentování. Nacvičuje se využití „ano/ne“ jako odpovědi na otázky (Je to pes?).
- **7. lekce** – Cílem je zvládnutí spontánního projevu – komentování: klient využívá slovní zásobu obsaženou v deníku a nosná slovesa ke komentování každodenních situací, v nichž se ocitá (Knapcová, 2006, 2018).